

De waterhuishouding rond Oudenbosch

K.A.H.W. LEENDERS

Inleiding

Tijdschrift voor
Waterstaatsgeschiedenis
26 (2017) 2, 69-76

In 1565 en 1590 werd heel de Noord-Brabantse Noordwesthoek tweemaal in detail in kaart gebracht.¹ Dit zijn de eerste bruikbare en betrouwbare kaarten van dit 575 vierkante kilometer grote gebied, waar het polderlandschap toen nog volop in ontwikkeling was in een dynamische wereld van water, slikken en gorzen. Deze belangrijke bronnen voor de kennis van de geschiedenis van deze streek zijn om allerlei redenen vrijwel onbekend gebleven. Begin 2018 worden grote reproducties van beide kaarten gepubliceerd, uiteraard met een grondige toelichtende tekst.² Bij het voorbereiden van die toelichting trok de ingewikkelde waterhuishouding rond Oudenbosch de aandacht. Waterlopen kruisen elkaar, een turfoverslaghaven met schepen en al. Wanneer werd dat zo aangelegd en wat is er nu nog van te vinden? Wat is de relatie tussen het dorp en die haven en waterlopen?

Wat Oudenbosch betreft laat een gunstige bronnensituatie toe die ontwikkelingen haast op de voet te volgen. Juist daardoor bleek de beantwoording van die vragen zoveel tekst voor de toelichting op te leveren dat tot afzonderlijke publicatie besloten werd. Dit artikel is tevens een voorbeeld van wat er gedaan kan worden met de Gastelse Kaart uit 1565 en de Mauritskaart uit 1590, kaarten die zowel van belang zijn op regionale schaal voor de algemene landschapontwikkeling, als op lokale schaal voor detailontwikkelingen zoals in Oudenbosch.

De geografische situatie

De dorpskom van Oudenbosch ligt op de rand van de Brabantse zandgronden, tegen de klei-op-veen-op-zand gronden van de Noordwesthoek. Er is bovendien een bijzondere situatie omdat de dorpskom ligt op een markante hoogte met steile randen waarvan de kern gevormd wordt door Oud-Pleistocene klei die in de laatste tweeënhalf miljoen jaar niet weggeërodeerd is. De straat voor de kolossale basiliek ligt op NAP + 5,3 meter; het straatje achter de kerk op NAP + 1,5 meter.

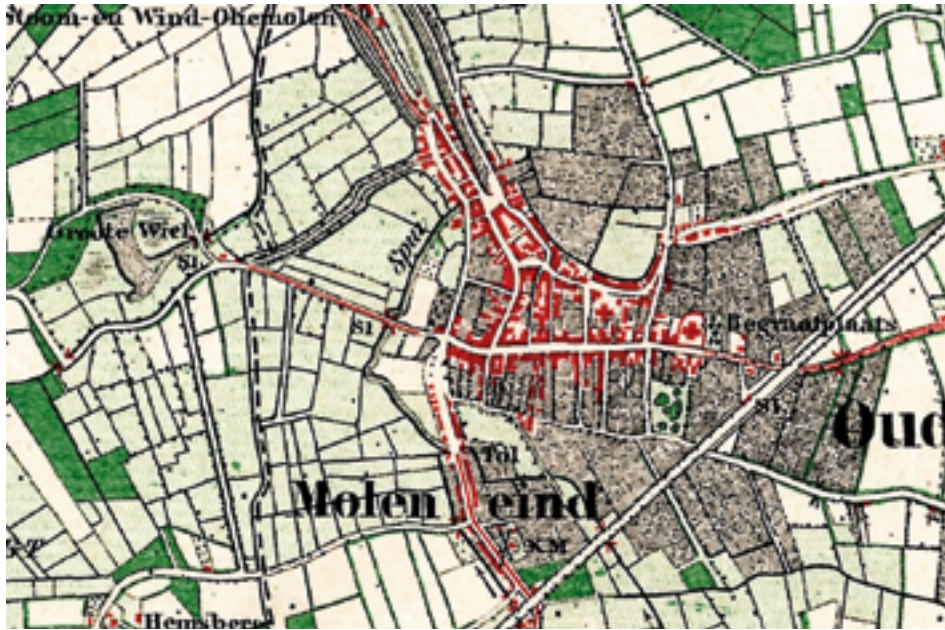
Een kilometer ten zuidwesten van de kom ligt nog een dergelijke geïsoleerde hoogte: de Heinsberg, die tot NAP + 5,8 meter hoog

Afb. 1. De basiliek van St. Agatha en Barbara in Oudenbosch (1867-1880). Aan de grijze plint en de trap treden is goed te zien hoe de kerk op de rand van de hoogte van Oudenbosch staat. Foto R. van Rijen, 2007.

1 Gastelse Kaart 1565: archief Sint-Bernardusabdij te Bornem, onge-nummerd; Mauritskaart 1590: Nationaal Archief, Den Haag, Verzameling topografische kaarten Hingman, tweede supplement (toegang 4. VTHR), nrs. 440A-440J.

2 W.A. van Ham, K.A.H.W. Leenders, *Polders in kaart: Noord-West Brabant 1565-1590* (Zwolle 2018).

Afb. 2. De kom van Oudenbosch met naaste omgeving in 1886. Topografische kaart 1886.

is. Honderd meter noordelijker ligt de bodem op een halve meter onder NAP! Een groter gebied met hoge gronden (boven NAP + 7 meter) op Oud-Pleistocene klei begint op twee kilometer ten zuidoosten van de kom. Over dit alles ligt een dekzandmantel. In de laagten heeft zich in het Holoceen veen gevormd waar rond 1300 de turfondernemers op afkwamen. Op de hoogte van de kom van Oudenbosch groeide het Barlebos. Beekjes zijn hier niet geweest: alle waterlopen op de kaart van 1886 zijn gegraven.

De eerste vermelding van de nederzetting Oudenbosch betreft woningen, zoutketen en een turfuitvoerhaven die in 1301 aan de westkant van de latere dorpskom gepland werden. Om die ontwikkeling te begrijpen, moeten we ons eerst verdiepen in de ontginning van de venen in westelijk Noord-Brabant ten behoeve van de turf- en zoutproductie. Die vereiste op nog maagdelijke plekken de aanleg van een complete infrastructuur van waterlopen, wegen, nederzettingen, havens en zoutziederijen. Na het weggraven van de veenlaag vroeg een daaropvolgende agrarische ontginning om weer een andere infrastructuur: landwegen en goede ontwatering. Oudenbosch is er een mooi voorbeeld van.

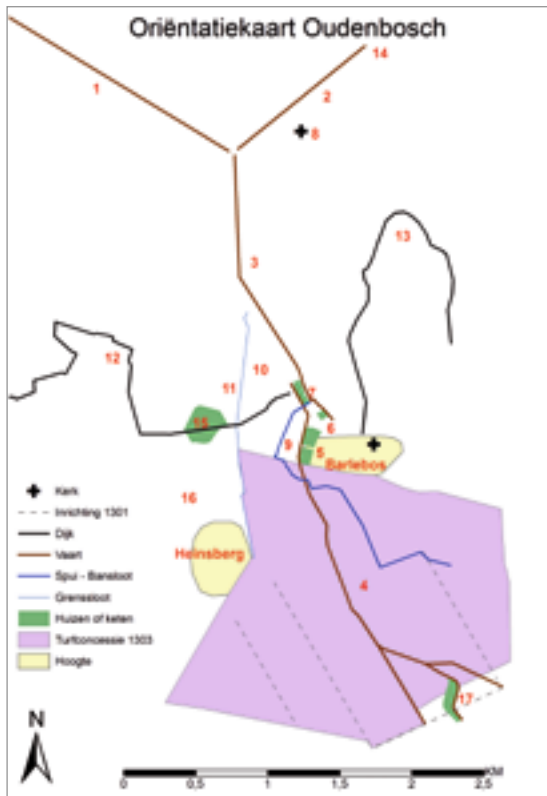
Begin van de turfgraverij

De Barlake was een veenriviertje direct ten zuidwesten van het latere Standdaarbuiten, op drie kilometer ten noordwesten van Oudenbosch. Even voor 1300 werd het veengebied langs dat water ingericht voor de zoutwinning. Men groef er het veen weg, droogde het, verbrandde het en bracht de zoute as naar zoutketen waar daaruit zout bereid werd. De waterloop de Barlake zal tot centrale vaart en ontwatering aangepast zijn. In het westen sloot deze aan op het begin van de westwaarts stromende bevaarbare rivier de Dintel. In 1301 werd die vaart Gherards varde van der Meere genoemd (zie afb. 3, aldaar nr. 1).³ Vanaf het oosteinde van die vaart naar het noordoosten werd in dat jaar aan Ianne van der Maere van Ghestele een ruim vijf kilometer lange veenconcessie uitgegeven voor turfgraverij (zie afb. 3, nr. 2).⁴ Dat was toen nog zoet veen, maar men verzag de mogelijkheid dat het zou verzouten. In dat geval mocht men er zout winnen en golden er hogere betalingen. We zitten hier in 1300 duidelijk aan het front van de oostwaarts opdringende invloed van de zee in deze streek.

In 1300 of 1301 werd door de Sint-Bernardusabdij, die even ten zuiden van Antwerpen aan de Schelde gevestigd was, opdracht gegeven aan Meliis Pieters sone Lude, Lieman zijn zoon, Jacob Mackelmans en Hughe Gielis sone om vanuit het water en het pannen-

³ M. Dillo, G.A.M. van Synghele, m.m.v. E.T. van der Vlist, Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. II, de heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom. (Den Haag 2000), nr. 1419 (24-6-1301).

⁴ Ibidem, nr. 1412 (24-4-1300).

Afb. 3. Oriëntatiekaart Oudenbosch. Tekening K. Leenders, 2017.

moer (veen waar men zout won) van de Barlake een kanaal naar het zuiden te graven, tot aan een hoge zandkop in de lage moeren van westelijk Noord-Brabant (zie afb. 3, nr. 3).⁵ Op die kop groeide het Barlebos. De streek was de voorafgaande 25 jaar door deze abdij verworven. De vier die de vaart groeven waren ‘knapen’ uit Valkenberg, een nadien verdrongen dorp ergens in de huidige polder De Oude Heijninge. De door hen gegraven vaart, die nu Oudenbosse Haven genoemd wordt, werd in 1302 gesitueerd ‘van bi Barlebosche [= Oudenbosch] tote wel hennen in de Barlake’. Toen werd aan weerszijden van de vaart een strook van vijftien meter gereserveerd, vermoedelijk om als vaartkant en trekpad te dienen.⁶

In juni 1301 gaf de abdij ruim driehonderd hectare veengrond ten zuiden van het Barlebos uit aan deze vier knapen, die er turf zouden gaan steken (zie afb. 3, nr. 4).⁷ Het waren dus vier turfondernemers. Aan de westzijde van het Barlebos kwamen woningen (zie afb. 3, nr. 5) en ook zoutketen (afb. 3, nr. 6): het begin van een nederzetting die al in 1310 parochie werd en binnen twintig jaar een dochter kreeg: Nieuwenbosch. Prompt ging men de ‘oude’ nederzetting waaraan het Barlebos opgeofferd was toen Oudenbosch noemen. En zo kennen we die plaats nog.

De in 1300 of 1301 gegraven vaart werd in 1301 een ‘zoute vaart’ genoemd. Het zuidelijk deel daarvan is de eigenlijke Oudenbosse Haven geworden. De vier turf-

ondernemers groeven uit hun moeren, die vooral lagen waar nu het Bosse Laag is, een vaart naar het einde van die zoute vaart. Beide wateren bleven gescheiden zodat de vaart naar het zuiden (langs de weg naar het Bosschenhoofd) een ‘verse vaart’ bleef: een vaart met zoet water. De verse vaart was nodig om de turf, die in het Bosse Laag gestoken werd, te kunnen exporteren naar Vlaanderen en Antwerpen. De ruimte tussen beide vaarten werd ingericht als overslagplaats voor de turf: een turfhoofd (afb. 3, nr. 7).

Verdere uitbouw

In 1332 werd er gedijkt ten oosten van de Oudenbosse Haven, waar het dorp Nieuwenbosch (afb. 3, nr. 8) ontstaan was. Nieuwenbosch werd een van de belangrijkste zoutraffinageplaatsen van heel de streek en overvleugelde daarmee Oudenbosch. Zelfs uit de Puttermoer (nu de westelijke Hoekse Waard) bracht men hier de zoute as naartoe.⁸

Ook werd er in 1332 een extra watergang gegraven tussen de moer (Bosse Laag) en de Zoute Vaart (de haven), met een sluis aan de Zoute Vaart (afb. 3, nr. 9). Deze constructie was bedoeld om de haven door te spoelen: “die zoute vaerd mede te scuerne ende te houdene”. De kosten daarvan werden verdeeld over wie er baat bij had. Jan Liemanszoon, een van de turfondernemers uit 1301, was er ook bij betrokken.⁹ Behalve voor het schoonspoelen van de haven zal deze waterloop ook voor de afwatering van de blootgelegde voorlandbouw bestemde zandgronden in het Bosse Laag van belang geweest zijn. Voor die afwatering lag de turfvaart tussen zijn vaartkanten te hoog. Op de Gastelse Kaart (zie afb. 4) zien we duidelijk hoe deze waterloop onder de Verse Vaart en zijn vaartkanten door ging, onder een brug ook de weg Oudenbosch-Gastel passeerde en uiteindelijk nog een keer onder de Verse Vaart doorging en zo uitkwam op het eindpunt van de Zoute Vaart, de Oudenbosse Haven. Daar moet een duiker geweest zijn en ook de sluis waarmee men

5 Ibidem, nr. 1419, punt 5 (ca. 24-6-1301).

6 Ibidem, nr. 1424 (2-2-1302).

7 Ibidem, nr. 1419 (ca. 24-6-1301).

8 P.J.E.M. van Dam, ‘Middeleeuwse bedrijven in zout en zel in Zuidwest Nederland. Een analyse op basis van de moereneringsrekening van Puttermoer van 1386’, *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 9 (2006) 85-115.

9 Rijksarchief te Antwerpen, archief Sint-Bernardusabdij, charternummer mij onbekend, 11-11-1332.

Afb. 4. Op de Gastelse Kaart uit 1565 zien we ten westen van het dorp Oudenbosch de Zoute Vaart, de Verse Vaart en het in 1332 gegraven spuiwater. In de Verse Vaart liggen turfschuiten, op de strook tussen de Verse en de Zoute Vaart liggen hopen turf: een turfhoofd in vol bedrijf.

Afb. 5. De Groene Weel (en nog twee weeltjes) op de Gastelse Kaart uit 1565.

de spuiwerking regelde. Het overtollige water van de Verse Vaart kon via een doorgang op het eind van die vaart geloosd worden.

In 1344 werd het Westblok, ten westen van de Oudenbosse Haven, door de St.-Bernardusabdij uitgegeven aan vier lieden (afb. 3, nr. 10).¹⁰ Het Westblok grensde aan de westzijde aan de 'watinghen van Ghestele', waarmee de grenssloot tussen Oudenbosch en Gastel bedoeld zal zijn (zie afb. 3, nr. 11). Die sloot zal gegraven zijn als afbakening van de in 1278 door de heer van Breda aan de abdij uitgegeven grote oppervlakte grond die de latere gemeenten Hoeven en Oudenbosch omvatte.¹¹ De uitgiftebrief van het Westblok bevat allerlei bepalingen over de gevolgen van een zomervloed of een wintervloed, zodat

¹⁰ Ibidem, cartularium E 15, 7-12-1344
¹¹ Dillo, Van Synghel, Oorkondenboek, nr. 1177 (26-3-1278).

dit terrein toen nog onbedijkt moet hebben gelegen. Het is maar de vraag of de heren hier landbouw op het oog hadden, want op de kadasterkaart van 1826 draagt het gebied de naam Zellebergen. Blijkbaar is hier het overvloedige afval van de zoutraffinage gestort.

Aan de zuidzijde grensde het Westblok aan een dijk die het centrale, hogere, deel van Gastel omgaf en blijkbaar tot aan het turfhoofd van Oudenbosch doorliep (zie afb. 3, nr. 12). Die dijk zal dus van voor 1344 dateren. Het gegraveerd in de laaggelegen veengronden ten noorden van Oudenbosch maakte dat de getijdeninvloed daar steeds verder oostwaarts doordrong. Daarom gingen de boeren die op de noordrand van de zandgronden gevestigd waren hun landerijen tegen het zoute water beschermen met dit soort dijken. Vermoedelijk lag er ook een dergelijke dijk rond het gebied dat nu Binnenloos heet, maar dat we terugzien als het Oude Land in de latere poldernaam Oude- en Nieuwe Landen van Oudenbosch (zie afb. 3, nr. 13). Noordelijker ging het soms helemaal fout. De in 1300 aan Jan van der Meere uitgeven moeren werden in 1374 een route waarlangs de Dintel en de Barlake, die intussen tot een grote getijdengeul geworden waren, zich verder naar het noordoosten konden uitbreiden. In 1400 ging dat nog verder en ontstond zo een nieuwe benedenloop voor de rivier de Mark. Dit water werd in 1565 De Uitslag genoemd (zie afb. 3, nr. 14). Sindsdien stroomt de Mark door de Uitslag naar de Dintel. De Sint-Elisabethsvloed van 1421 (of die van 1424?) bereikte ook de streek van Oudenbosch. Het dorp Nieuwenbosch verdrong. De vloed sloeg een gat in de dijk ten westen van Oudenbosch. Daarbij ontstond de grote Groene Weel, waar de dijk daarna aan de noordzijde en de weg aan de zuidzijde omheen gelegd werd (zie afb. 3, nr. 15).¹² Aan die weg werd, zoals we op de Gastelse Kaart van 1565 zien, een Calvarieberg als devotieplaats opgericht. In het noorden van het door turfgraverij rond 1300 laaggelegen Gastels Laag (zie afb. 3, nr. 16) werd een flinke waaier sediment neergelegd, in de rest ervan nog maar een dun laagje. Het gebied werd daarna hooiland waarin de boeren gaten groeven om de resterende turf weg te halen.¹³ Het is nu deels een natuurgebiedje.

In de overstromingsperiode raakte door dergelijke veranderingen heel de latere polderstreek in de greep van het getij. Dat was gunstig voor havens zoals die van Oudenbosch omdat de flinke tweemaal daagse waterbeweging de haven schoon kon spoelen, al moest het spuikanaal van 1332 daar een handje bij helpen. Zo was het mogelijk om in het Gastels Laag het veen tot op zestig centimeter onder NAP in den droge weg te graven.¹⁴ In het Bosse Laag was het daardoor mogelijk om alle veen op te ruimen, want daar ligt het maai-veld van de zandbodem nu op de diepste plekken op NAP – 0,2 meter.

De haven slibt dicht

Door de Sint-Elisabethsvloed van 1421 werd de Grote of Zuid-Hollandse Waard weggevaagd. Het water van de Maas en de Waal, met het daarin meegevoerde sediment, kon nu over de latere polderstreek uitstromen. Vooral vanuit het noordoosten werd in dit getijdengebied na 1421 een sedimentlaag opgebouwd. De groeiende sedimentlaag werd niet meer door graafwerk verstoord. Gegraven naar zoute turf werd daar bijna niet meer, want de zoutraffinage gebruikte nu vooral ruw zeezout van de Atlantische kusten als grondstof en de gewone turfwinning had zich naar zuidelijker streken verplaatst.¹⁵ In verband daarmee werd de Oudenbosse Verse Vaart rond 1400 enorm verlengd, langs Rucphen en Schijf tot bij Nieuwmoer, veertien kilometer verderop. Aan de zuidkant van het Bosse Laag moest daarvoor een nieuw turfhoofd aangelegd worden om het grote hoogteverschil daar (zeven meter) te kunnen overbruggen: het Bosse Hoofd (zie afb. 3, nr. 17).¹⁶ De turf-aanvoer in Oudenbosch bleef daardoor tot in de Tachtigjarige Oorlog gegarandeerd. Op de Gastelse Kaart uit 1565 staan in de haven turfschuiten en zelfs hopen turf aangegeven. In de Tachtigjarige Oorlog viel de turfhandel via Oudenbosch definitief stil. De vaartkant van de Verse Vaart werd een gewone zandweg (huidige straatnamen: Westvaardeke, Molenstraat, Vaartweg) en de vaart zelf werd schouwslot.

¹² Op de topografische kaart van 1886 foutief Groote Wiel genoemd.

¹³ K.A.H.W. Leenders, *Landschapsgeschiedenis van het Gastels Laag* (Tilburg, 1996).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ K.A.H.W. Leenders, *Verduwen velen. Een onderzoek naar de ligging en exploitatie van thans verduwen velen in het gebied tussen Antwerpen, Turnhout, Geertruidenberg en Willemstad, 1250-1750. Actualisatie 2013*, (Woudrichem 2013), 139-141, 216.

¹⁶ Dit turfhoofd moet niet verward worden met het negentiende-eeuwse dorp Bosschenhoofd dat anderhalve kilometer zuidelijker ligt.

Afb. 6 . Kaart van de vesting Oudenbosch in 1747. Riksarkivet Stockholm, Krigsarkivet, Utländska SFP Holland Oudenbosch no. 1.

Nieuw gebruik bij een oud probleem: dichtslibben

Intussen had de haven een nieuw gebruik gekregen: vertrekpunt van het veer dat via de Mooie Keene naar Strijen en later Strijensas voer en onderdeel was van de landverbinding Antwerpen-Holland. Na 1650, toen de Mooie Keene erg verlandde en men over de dijken helemaal tot Moerdijk kon rijden, verlegde het grote landverkeer zich naar een oostelijker route, over het Lamgatsveer.¹⁷ Opmerkelijk is dat de eerste spoorlijn in Noord-Brabant in 1854 vlak langs Oudenbosch aangelegd werd, met een brug over de Mark vijfhonderd meter ten oosten van dat Lamgatsveer.

Naarmate de streek opslibde en steeds verder bedijkt werd, liep de getijdenbeweging terug en dreigden havens als die van Oudenbosch ook dicht te slibben. Tegen die achtergrond moeten we de problemen zien die er in 1723 waren met de bevaarbaarheid van de haven van Oudenbosch. Ingenieur Vink maakte toen een kaart om de problemen te verduidelijken. Drossaard en regenten van Oudenbosch vroegen vervolgens aan de Raad van State om de haven zoals vanouds weer te mogen 'mollen' (uitbaggeren). De Raad besloot dat het hoofd in de Mark bij de uitmonding van de haven 36 voeten (elf meter) moest worden ingekort.¹⁸

De Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) bracht Franse legers naar westelijk Noord-Brabant. Bergen op Zoom, twintig kilometer ten zuidwesten van Oudenbosch, werd in 1747 belegerd, geplunderd en in brand gestoken. Wegens die dreiging werd Oudenbosch tijdelijk omgebouwd tot een vestingstadje, met heuse inundatiegebieden aan de westkant. De kaart daarvan laat zien dat het vaartensysteem al in het ongereede geraakt was. Oudenbosch was belangrijk als aanvoerhaven voor het ten zuiden daarvan gelegen Staatse leger. Daarom werd aan de haveningang aan de Mark een schans gebouwd.

Het openhouden van de Oudenbosse haven bleef een probleem. Na 1747 werd de driehoek tussen de weg naar Gastel, de dijk van Oud-Gastel en de oude spuikom in zijn geheel ingericht als spuikom. De kadasterkaart C2 van 1826 laat een heel complex van brede wateren zien waarvan op de kaart van 1747 nog niets te merken is. Tussen de zo vergrote spuikom en de weg naar Gastel werd een dijkje aangelegd, zodat die weg beschermd werd tegen het soms hoge water in de kom. In de Bansloot zal wel een sluisje gelegd zijn, want anders zou heel het Bosse Laag onderlopen.

Bij opkomend water kon men in de kom water verzamelen dat, zodra het water in de haven weer laag genoeg stond, losgelaten kon worden om de haven met geweld uit te spoelen. In hetzelfde jaar dat deze kadasterkaart gemaakt werd, werd echter de mon-

17 Br. Christoffor, 'Het wijtvermaarde veer van Oudenbosch op Dordt', *Jaarboek De Ghulden Roos* 2 (1942), 108-137.

18 Nationaal Archief Den Haag, Archief Raad van State, nummer toegang 1.01.19, inv.nr. 207, resolutie 9-4-1723.

Afb. 7. Fragment kadastrale minuutkaart Oudenbosch, sectie C, blad 2.

Afb. 8. De windliemolen uit 1736 aan de Oudenbosse Haven, met de oude kerk op de achtergrond. D.T. Gevers van Endegeest, 1832. Tilburg University, Brabant-Collectie, topografisch-historische atlas O42/010 (2) detail.

Afb. 9. Het dichtgemetselde spui in de nu als jachthaven ingerichte Oudenbosse Haven. Foto Ben Steffen, juli 2013.

ding van de Dintel definitief gesloten met een sluis: het Dintelsas. Oudenbosch had nu een min of meer stabiel waterpeil, het getij bracht geen slib meer mee maar kon ook niet meer gebruikt worden om de haven door te spoelen. Later in de negentiende eeuw zijn de overbodig geworden spuikommen weer opgevuld, zoals blijkt uit de kaart van 1886.

Veertig jaar later dook echter een nieuwe slibproducent op: de suikerindustrie. In de jaren 1860 vestigden zich drie suikerraffinaderijen langs de Oudenbosse Haven.¹⁹ Een ervan was de voortzetting van de windliemolen die eerder al op stoomkracht overgeschakeld was. Suikerraffinage betekende aanvoer van bieten over de weg en vooral over het water van de Oudenbosse Haven. De eerste behandeling die de bieten kregen was een flinke wasbeurt, waarbij veel slib vrijkwam. Dit slib lieten de fabrieken in de Oudenbosse

¹⁹ Jaarboek De Oranjeboom 66 (2013) en Jaarboek De Ghulden Roos 73 (2013) zijn geheel aan de West-Noord-Brabantse suikerindustrie gewijd.

Haven weglopen, waardoor deze uiteraard minder bruikbaar werd. De zuidelijkste suikerfabriek sloot al in 1902, de twee andere overleefden de Eerste Wereldoorlog niet. De Oudenbosse Haven ging een sluimerende periode tegemoet. Na de Tweede Wereldoorlog vestigden er zich wat bedrijven langs die behoefte hadden aan transport over water. Het moderne watertoerisme bood nieuwe kansen en in de laatste jaren is vooral aan de kant van Oudenbosch de haven tot jachthaven omgebouwd. In de noordrand van het Oudenbosse Laag, waar men in 1301 begon met turfsteken, verrees een woonwijk, waarin de straatnamen deels nog aan de turftijd herinneren. Een van de wijken heet zelfs: Spui, al is het oude spuiwater nu geheel verdwenen. De oude grenssloot met Gastel is nu de hoofdontwatering.

Conclusie

De ingewikkelde waterlopenstructuur die te zien is op de Gastelse Kaart uit 1565 blijkt heel nauwkeurig weer te geven dat de rechte turfvaart hoger lag dan de kromme waterloop die een spuikanaal blijkt te zijn dat gebruikt werd om de Oudenbosse Haven door te spoelen. Bovendien is goed weergegeven hoe het zoete water van de turfvaart gescheiden bleef van het zoute water van de haven met zijn schommelende waterstanden. Die haven werd in 1300-1301 aangelegd en functioneert nog steeds. De turfvaart dateert van 1301 of kort daarna en bleef tot in de Tachtigjarige Oorlog in gebruik. Daarna werd de vaart een landweg met een schouwsloot erlangs. Het spuikanaal werd in 1332 gegraven en bleef tot 1826 in gebruik. De sporen ervan verdwenen de laatste decennia in de nieuwe stedelijke bebouwing. Een van de wijken heet Spui, in een andere herinneren heel wat straatnamen aan de turfperiode. Het dorp Oudenbosch werd kort na 1301 gebouwd op de hoogte waarop eerder het Baarlebos stond. De woningen en zoutketen van de turfondernemers stonden aan de westkant ervan, de kerk deze keer niet in het midden, maar aan de oostkant en de rest van het dorp daartussen.²⁰

²⁰ Van die kerk resteert nog het kerkhof, vlak bij de spoorwegovergang.